

SINIRLARI OLMAYAN TERİTORYA

[Territory Without Borders]

Stuart Elden, İngiltere

Çeviri: Utku ÖZMAKAS

Uşak, utkuozmakas@gmail.com

“Sınırları olmayan teritorya”dan [*territory*] söz etmek ne anlama geliyor? Hemen söyleyeyim: Bu ifade, “sınırları olmayan dünya” iddiasıyla ya da coğrafyanın artık hiçbir önem taşımadığı düşüncesiyle yakından uzaktan alakalı değil. Dünyanın bazı yerlerinde –Avrupa’nın pek çok kısmında olduğu gibi– sınırlar önemini yitirmiş olsa da, başka yerlerde ehemmiyetini koruyor. ABD-Meksika sınırı, Avrupa’nın AB sınırları politikası ve İsrail’in Batı Şeria’daki duvarı, sınırların halen önemli olduğuna dair en çarpıcı örneklerinden yalnızca birkaçı. Modern dünyayı kavrarken, küreselleşmeyi bir teritoryasızlaştırma [*de-territorialization*] olarak gören bir perspektife yaslanmamız gerektiğini öneriyor da değilim. Aksine, yeniden teritoryalaştırma [*re-territorialization*] sürecinin yanında getirdiklerini –teritoryaların yeniden ve sürekli inşasını– ampirik ve politik araştırmalarımızda daha çok odağımıza almamız gerektiğini düşünüyorum.

---

*Warwick Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar bölümünde profesör olarak görev yapan Elden, Foucault ve Lefebvre üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır. Yazıyı çevirip yayınlamam için izin veren yazara teşekkür ederim. (ç.n.)**

**İki hususa değinmem gerekiyor. Bir: Bu metinde “toprak”, “bölge”, “alan”, “uzam”, “mekân”, “sını”, “hudut” ve “limit” gibi kavramlar sıkça geçmektedir. Karışıklık olmaması için kritik olduğumu düşündüğüm noktalarda kavramların orijinaline köşeli parantez içinde yer verdim. İki: Türkçe literatürde “territory” kavramı sıklıkla “toprak”la karşılanıyor; ancak bu metin, hem kavramın “toprak”tan fazlasını içerdiğini temel bir sav olarak kabul ettiğinden hem de toprak kavramı “land” gibi başka kavramları da karşılamak üzere kullanılabilirdiğinden kavramı olduğu gibi bırakmayı tercih ettim. (ç.n.)

Bu ifadeyi, Şengen Sahası [*Schengenland*] gibi sınır denetimini kaldırmayı amaçlayan politik örgütlenmeleri tasvir etmek maksadıyla da kullanmıyorum. Aslında Şengen Sahası “sınırları olmayan teritorya” olarak betimlenebilir; ancak burayı, eşitsiz sınırları olan bir alan olarak tanımlamak çok daha doğru olacaktır. Durumu iyi ve evrakları da bürokrasiye uygun olanların Şengen Sahası’nda elini kolunu sallaya sallaya hareket ettiği bir gerçektir; ancak bu nitelikleri karşılayamayan kişiler uluslararası güvenlik ve denetleme mekanizmaları vasıtasıyla çok sıkı bir şekilde izlenmekte ve söz konusu kişilerin hareket kabiliyetleri sınırlandırılmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra Avrupa’daki sınırları kaldırma girişimlerinin yalnızca iç sınırlara yönelik olarak uygulandığını ve bunun da dışa yönelik sınırların tahkim edilmesine yol açtığını atlamamak gerekiyor. Akdeniz’de dolanan devriyeler bunun bariz bir örneğidir; özellikle de Kuzey Afrika’daki son olaylar düşünülünce. Genel olarak Avrupa projesinin dört bir yanında benzer bir gerginlik hüküm sürüyor ve bir “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” oluşturma yönündeki girişimler, başka bakımlardan –özellikle güvenlik ve göç hususlarında– sınırların daha da kalınlaştırılması çabasıyla at başı ilerliyor.

Burada asıl yapmak istediğim, sınırlara bağlı olmadan teritorya üzerine *düşünüp düşünemeyeceğimiz* sorusunu gündeme getirmek. Bu, sınırları olmayan teritoryayı –sonu [*end*] ya da limiti [*limit*] olmayan– hayali bir uzam olarak düşünmemiz gerektiği manasına gelmez. Aksine, bir *kavram* olarak teritoryayı *tanımlarken* asli öge olarak kullanılan “sınır” [*border*], “hudut” [*boundary*] ya da “sınırlandırılmışlık” [*boundedness*] gibi nosyonları bir kenara bırakmalıyız. Bana kalırsa teritoryayı sınırlı, hudutları olan, sınırlandırılmış ya da tanımlanmış bir uzam [*space*] olarak ele alan standart tanım, jeopolitik ilişkileri anlamamızın önünde bir engel oluşturuyor. Kısacası, teritorya hususunda çok daha nitelikli bir kuramsal yaklaşıma ihtiyacımız var. Teritoryayı bir grubun, belki bir devletin denetimi altındaki hudutları belli bir uzam [*bounded space*] olarak kabul eden standart tanımı olduğu gibi veyahut hiç sorgulamadan kabul etmemeliyiz. Teritoryaya ilişkin modern kavramların ortaya çıkışının izlerini sürmek için dönüp tarihe bakarak iki temel sorunu ele almayı ümit ediyorum. Küresel politik kültürü tarihsel olarak şekillendiren farklı örgütlenme sistemleri içerisinde müstakil bir teritorya kavrayışı nasıl ortaya çıktı? Ayrıca, bu tanım küresel politik ilişkilere yönelik modern kavrayışı nasıl şekillendirdi?

Teritorya Kavramının Evrimi

Teritorya, Batı politik düşüncesi içerisinde nispeten yeni bir kavram. Klasik Latince *territorium* çok nadiren kullanılan bir terimdi; bir kasaba gibi politik bir yerleşimi [*settlement*] çevreleyen araziye [*land*] ifade ederdi. Mesela Cicero, Varro ve Seneca, sözcüğün bu anlamına müracaat etmişlerdi. Terim sonradan müstakil politik bir unsura ait arazileri tanımlamak için çok daha geniş bir anlamda kullanılmaya başlandı. O zaman bile, sınırları sıkı sıkıya belirlenmiş bir bölgeden [*region*] ziyade üzerinde güç uygulanan bir alanı [*area*] işaret eden muğlak bir terim olarak iş görüyordu. Benzer bir biçimde, Romalılar bir alanın politik denetiminden söz ettiklerinde, meseleyi *finis*, yani bir sınır ya da hudut fikriyle bağlantılı olarak düşünmeye daha yatkındılar. Romalılar, söz konusu terimleri bugün kullandığımızdan çok daha gevşek bir manada kullanıyorlardı. Örneğin, Cicero *De re publica*'da, Spartalıların mızraklarıyla dokunabildikleri her yer [*lands*] üzerinde sahiplik iddiasında bulunduğunu söyler.

Territorium ile ilişkili kavramları kullanırken Roma düşüncesinin zihnindeki temel saha hukuku. Roma hukuku orta çağın geç dönemlerine kadar gelişti ve yeniden keşfedilip Avrupa'nın dört bir yanındaki politik-hukuki sistemlerin parçası haline geldi. Bu dönemde yargı yetkisi açık bir biçimde teritoryaya bağlı hale geldi. Bu, dönüm noktası niteliğindeki bir gelişmeydi. Teritorya basit bir biçimde hükümdarın sahip olduğu ya da denetlediği bir arazi [*land*] olmaktan çıkıp hükümdarın politik gücünün sınırını ya da kapsamını ifade eder hale geldi. İktidar, teritorya üzerinde ve sonuç olarak halk üzerinde ve teritorya içerisindeki eylemler çerçevesinde hayata geçirildiğinden, teritorya politik iktidarın hem nesnesiydi hem de kapsamını ifade ediyordu. Dolayısıyla teritoryanın sınırları çerçevesinde çeşitli kurallar hayata geçirilse de, bunlar teritoryanın ötesine taşınamıyordu.

On dördüncü yüzyılın sonuna uzanan bu düşünce, yavaş yavaş siyaset teorisinde etkili olmaya başladı; özellikle de on yedinci yüzyılda yaşamış Alman yazarlar, Kutsal Roma İmparatorluğu içerisinde yer alan çok sayıdaki ve çatışan gücü anlamlandırmaya çalışırken bu düşünceye başvurdular. Bu politik-hukuki gelişmelerin yanı sıra –politikaların ya da yeni ortaya çıkmış devletlerin topraklarını [*lands*] yeni yollarla araştırmasına, haritalamasına, savunmasına, kataloglamasına ve denetlemesine olanak sağlayan– politik-teknik kayıtlarda da [*register*] bir dizi yenilik baş göstermişti. Politik tekniklerde yaşanan çok sayıdaki gelişme daha kapsamlı bu anlatı çerçevesine yerleştirilince çok önemlidir. Sınırlandırmayla [*limitation*] ilişkili kavramlar, teritoryaya ilişkin olarak gelişen bu teorileri anlamak bakımından araçsaldır ve söz konusu akıl yürütmeler ile pratiklerin büyük bir kısmı bu teorileri ortaya koymaya ya da tahkim etmeye çalışır. Gelgelelim,

sınırlar bir teritoryanın ya da bir özneye veya politik bir birime ait olan teritoryaların nihai tanımlayıcı nosyonu değildir. Bu tarihi siyasalarla [*historic polities*] ilişkili olan sınırların pek çoğu, gevşek bir biçimde tanımlanmış ve gayriresmi bir biçimde kanallar, çitler, nehirler ve hatta yüzeye çizilmiş hatlar tarafından işaretlenmiştir: Bu sınırların çoğu zaman boyutları [*width*] belirsizdi ve bir muntıkayı [*zone*] andırıyordu. Bunlar, bir tür istihkamı, teorik açıdan sınırsız olan bir imparatorluğun geçici konaklama noktasını temsil ediyordu. Sabit ve değişmez oldukları nadiren düşünülüyordu. Modern anlamıyla –tanımlanmış bir sıfır genişlik hattı olarak– ilk sınırın 1659 Pirene Anlaşması’ndan sonra Fransa ile İspanya’yı ayıran sınır olduğu iddia edilir çoğu zaman. Böylesi bir sınırın [*boundary*] mümkün olabilmesinin yegâne nedeni, dönemin mevcut hukuki pratikleri ve teknik kapasitesiydi.

O halde, modern anlamıyla teritorya, –bir şeye sınır koymanın onu teritorya olarak işaretlemek için yeterli olmasından dolayı– sınırlar tarafından tanımlanan bir öge olarak düşünülmemelidir. Aksine, teritorya çok yönlü bir kavram ve pratiktir; teritoryanın ekonomik, stratejik, hukuki ve teknik boyutları vardır. Belki de, bilimsel devrimle birlikte ortaya çıkan homojen, ölçülü biçili ve matematikselleştirilmiş uzam [*space*] kavramının politik karşı kutbu olarak düşünülmesi çok daha yerinde olabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde, uzamın bu anlamının politik tercümesi, Pirene’deki gibi modern sınırların işaretlemesini olanaklı hale getiren koşuldur. Bundan önce ölçmenin ve kartografyanın geometrik bir temeli yoktu. Bu bakımdan siyasal uzamı anlamak temeldir ve ikincil boyut olan sınırlara ilişkin düşünce ancak ilkinin bağı olarak kavranabilir.

Fransız yazar Paul Allié’snin *L’invention du territoire* başlıklı kitabında önerdiği üzere, “Bize bir teritoryayı tanımlamak için daima sınırların tahdit edildiği [*delimits*] söylendi. Oysaki bir sınırı düşünmek için zaten homojen bir teritorya fikrine sahip olmamız gerekmez mi?” Bu yaklaşımı biraz daha uçlara taşıyabiliriz; çünkü Allié’snin şüphesi hiç de yersiz değil: Sınırlar ancak modern anlamıyla, hudutlar [*boundaries*] olarak, bir mekân [*space*] kavrayışı aracılığıyla mümkün olabilir; başka türlü değil. Hudutları mümkün kılan mekânın belirlenmesine ve özellikle mekânın belirlenmesinde hesaplamının rolüne odaklanarak, sınırları “teritorya”yı arazinin [*land*] siyasal denetimini kavramanın başka biçimlerinden ayıran temel fark olarak görmek yerine belli bir hesaba vurma duygusuna ve bunun sonucunda mekânı kavramaya dayanan ikinci dereceden bir sorun olarak görme fikrine doğru yelken açabiliriz. Bu modern anlamda mekân, ekseriyetle hudutları belirli ve ayrıcalıklı bir yerdir; ancak daha önemli olan kısmı, mekânın hesaplanabilir ve üç boyutlu hale getirilebilir bir şey olarak kavranmasıdır.

Bilhassa erken modern dönemde, yeni ortaya çıkan devletler gibi politik varlıklar [*entities*] tarafından denetlenen topraklarda [*lands*] uygulanan bir dizi stratejinin söz konusu olduğunu görürüz. Toprak çeşitli yollarla, yani daha homojen hale getirme girişimleriyle, metaların ve insanların dolaşımına müsaade edilmesiyle, bu dolaşımın önlenmesi ya da düzenlenmesiyle ve içsel bir düzenin dayatılması yoluyla haritalandırılmış, düzenlenmiş, ölçülüp biçilmiş, bölünmüş ve denetim altına alınmıştır. Bu türden siyasal rasyoneliter ya da teknikler, tıpkı nüfusa uygulandığında olduğu gibi hesaplamaya dayanır. Siyasal aritmetik ya da nüfus istatistikleri hiç şüphesiz araziye de etkiler. Bu yoruma göre teritorya, bir dizi teknik kullanılarak, “mekân” [*space*] kavramının yeni yeni belirmeye başlayan siyasal-hukuki bir kategori haline gelmesidir.

Modern teritorya kavramı hiç şüphesiz kısmen sınırlarla ve geçirgenliğin mümkün olmamasıyla ilgilidir; ancak daha ziyade belli bir zaman ve mekânda şekillenmiş özel bir biçimdir. Çerçevesi sıkı sıkıya belirlenmiş bir alanın [*area*] egemenlik ağları ve tahkim edilmiş sınırları içerdiği fikri, çeşitli nedenlerle on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupası’nın yöneticilerinin amaçlarına uygun düşüyordu. Bu dönemde söz konusu sınırların sabitlenebileceği fikri pek de ciddiye alınmıyordu; çünkü toprak [*land*] halen fethedilebilir, satın alınabilir, takas edilebilir, ittifaklar ya da evlilikler yoluyla elde edilebilir veyahut barış anlaşmalarındaki cezaların bir parçası olarak üzerinden el çektirilebilir bir şey olarak düşünülüyordu. Sömürgecilik, bu fikirlerin büyük bir çoğunluğunun Avrupa’nın ötesine uzandığını fark etti; yine de, bu tekniklerin çoğunun aslında ilk olarak sömürge yerleşimlerinde uygulanıp daha sonra Avrupa’ya geri döndüğünün altını çizmek gerekir. Fetih yoluyla toprak kazanma ya da savaşı kaybedince toprak yitirme olgusu yirminci yüzyıla kadar son derece yaygındı. Versailles Anlaşması ya da kapsamı daha geniş olan Paris Anlaşması bunun örnekleri arasında yer alır. On altıncı yüzyıldan bu yana söz konusu sınırlar içerisinde hüküm süren egemenlerin güçlü bir hak iddiası vardı. Teritorya, giderek artan bir şekilde hükümrânlığın özel biçimleriyle ilişkilendirilmeye başlandı.

Modern teritorya kavramının köklerinin Westphalia Anlaşması’nda yer alan modern devlet sisteminde yattığına yönelik baskın mitosa meydan okuyan ve kavramın ortaya çıkışını tarihsel açıdan daha incelikli bir şekilde ele alan bu yaklaşım, salt Avrupa tarihinden daha fazlasına ışık tutulmasına yardımcı olur. Teritoryayı bu daha geniş anlamıyla, yani ölçülü biçili bir mekânın [*space*] politik açıdan denetlenmesi olarak, politik bir teknoloji olarak kavramak bir dizi modern fenomeni hesaba katmamıza imkân tanır. Buradaki amaç, teritoryaya dair –başka tanımlarla çelişebilecek– çok daha iyi, tek bir tanım sunmak değil; daha ziyade teritoryanın farklı zaman ve yerlerde nasıl anlaşıldığını ve

uygulamaya sokulduğunu anlamak için sormamız gereken bir dizi soruyu açığa çıkarmaktır. Teritoryayı, bir dizi farklı –iktisadi, stratejik, hukuki ve teknik– politik fenomenin bir araya getirilmesi olarak kavramak, kavrama ve kavramın su yüzüne çıkışına dair tarihsel açıdan detaylı bir açıklama yapmaktan çok daha fazlasını yapar. Sınırların son derece önemli olmasına rağmen, aslında teritoryanın belirleyici unsuru olmadığını, aksine sınırların teritoryanın bir sonucu olduğunu anlamamıza olanak sağlar. Ölçülü biçili bir mekânın politik karşılığı olarak teritorya, kendisini oluşturan sınırlardan daha ziyade sınırlamalar [*boundaries*] olarak sınırların [*borders*] belirlenmesini ve tahdit edilmesini sağlar. Teritorya bazen sıkı sıkıya sınırları belirlenmiş bir biçime bürünse de, bu kavramın daha gevşek, örtüşen ve çoklu düzenlemeleri içeren bir biçim alması da mümkündür. Vuku bulan çok sayıda farklı politik-mekânsal düzenlemenin çoğulluğunu ancak böyle kavrayabiliriz.

Çağdaş Gelişmeler

Harvard International Review'un düzenlediği bu sempozyumda ve başka yerlerde, sınırlarla ilgili bir dizi önemli siyasi değişikliğe dair bolca kalem oynatıldı. Şengen toprakları örneğinin gösterdiği üzere, “sınırsız” dünya en iyi ihtimalde dahi eşitsizlikten ciddi şekilde mustarıptir. Kimi insanlar uluslararası sınırları kolaylıkla geçebilirken, diğerleri engelleniyor ya da erteleniyor; hatta kendi mantıkları içerisinde hapsediliyor. Artık pek çok sınır, devletin fiziksel limitlerinin [*limits*] ötesine geçmiş olsa da, bunlar bazı yerlerde önemini korumaya devam ediyor. Örneğin, halen Kanada hava sınırları içerisindeyken ABD'ye girmek çok yaygın bir durumdur. Pek çok Avrupa ülkesi göçmenlik süreçlerini kıyılarından uzaklara taşıyorlar. Bazı Avustralya adaları bu amaçla teritorya dışı alanlar ilan edilmiştir.

Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasındaki sınırlarda olduğu gibi, resmi olarak tanınmayan pek çok sınırda sınır geçiş ritüellerinin pek çoğu hayata geçiriliyor; bu örnek, açık bir şekilde modern sınırların –nominal olarak sıfır genişlikte olmasına rağmen– aslında birer mıntıka [*zone*] olduğunu göstermektedir. Batı Şeria'daki duvar da bir başka anomalidir; çünkü İsrail'in yasal olarak tanınan egemenliği duvara varmadan bitmektedir; ancak İsrail'in politik iktidar projeksiyonunun fiili egemenliği Ürdün vadisine kadar uzanmaktadır.

Benzer bir biçimde başka pek çok çağdaş politik coğrafik mesele, sıkı sıkıya tanımlanmış sınırlar içerisinde tatbik edilen münhasır [*exclusive*] bir egemenliğe ilişkin kolay anlaşılır fikri karmaşıktır. Günümüz en acil sınır anlaşmazlıkları ağırlıklı olarak denizlerdeki sınırlar

üzerinedir. Buna bir de kayalıklar ya da küçük adaların stratejik ve ekonomik önemi ile deniz ve deniz dibindeki devasa alanların teknik açıdan sömürülmesi [*technical exploitation*] üzerindeki ihtilafları eklemek gerekir. Zengin devletler, –tıpkı komşusu Singapur’un sahip olduğu, işleyişini düzenleyip denetlediği Endonezya’daki Bintan adası gibi– farklı amaçlarla komşularından arazi kir alıyor. Çin, ekonomik gücünü Afrika topraklarında tarım yapmak ve mineral çıkarmak için kullanıyor. Elçilikler ve askeri üsler çoğu zaman karmaşık bir hukuki statüde yer alıyor. Bunlar arasında en bilinenlerinden biri olan Guantánamo Körfezi, 1903 tarihli bir anlaşmanın ardından Küba’dan kiralanmıştı; burası hukuki açıdan Birleşik Devletler teritoryasının bir parçası olarak görülmüyordu ve bu nedenle ABD yasalarının kapsamı dışındaydı. Gelgelelim, ABD burayı fiili olarak kontrolü altında tutuyordu.

“Teröre karşı savaş”ın geniş kapsamlı bağlamı çerçevesinden bakınca teritoryanın korunması ve –bir devletin söz konusu sınırlar içerisinde içsel egemenliğinin hüküm sürdüğü– teritoryal egemenlik arasındaki ilişkinin; sınırların kaybedilebileceği ya da sınır kazanılabileceğine dayanan ve sınırların sabitlenebileceğine ilişkin düşüncelerin değiştiğini görüyoruz. Afganistan ya da Irak gibi devletlerde, söz konusu devletlerin hükümdarlarının ülke sınırları içerisindeki eylemlerinin dış müdahaleyi meşrulaştırdığı kabul edildi. Bu durum, başka güçlüklerin (yani teröristlerin barındırılmasının veya kitle imha silahlarının takip edilmesinin) yanı sıra insani müdahale ya da sivil insanları koruma sorumluluğuna ilişkin fikirleri de yanında getirdi. Yine de, uluslararası toplum bu devletlerin etnik veya dini açıdan parçalanmalarına izin vermek veya bölgeleri [*region*] içindeki sınırların kapsamlı bir şekilde yeniden çizilmesine göz yummak hususunda gönülsüzdü. Modern Avrupa’nın erken dönemlerinde egemenliğin mutlak olduğu iddia ediliyordu; ancak egemenliğin tatbik edildiği sınırlar mütemadiyen değişiyordu; bugünse bunun tam tersine şahit oluyoruz: Sınırların sabitlenmesine karşın egemenliğin olumsal hale getirilme çabasına. Sovyetler Birliği’yle Yugoslavya’nın kurucu cumhuriyetlerinden başlayarak yaşanan dağılma, etnik çatışmalara ve günümüzde de süregiden sınır ihtilaflarına yol açtı. 1999 yılında Kosova’da NATO’nun yürüttüğü savaşla egemenliğe doğrudan meydan okunmuş olsa dahi, uluslararası toplumda bağımsız bir devletin ortaya çıkışına müsaade edilmesi konusunda güçlü bir isteksizlik söz konusuydu. Güney Sudan’ın bağımsızlığını izlemek heyecan verici bir süreç olacak. *Terror and Territory: the Spatial Extent of Sovereignty* başlıklı kitabımda ileri sürdüğüm üzere, bu ve Lübnan, Pakistan, Somali gibi örneklerde teritorya, sınırlar ve egemenlik arasındaki mevcut ilişkilere meydan okunuşuna şahit oluyoruz. Yine de bu öğelerin önemlerini yitirdiğini söyleyemeyiz. Benzer iddialar Libya’da yaşanan olaylar için de dile getirilebilir.

Teritoryaya ilişkin olarak yukarıda çerçevesini çıkarmaya çalıştığım tarihsel açıdan şekillenmiş ve kavramsal açıdan geliştirilmiş düşünme biçimi, bugün yeryüzünde olup biten dönüşümleri kavrayabilmemize olanak sağlar. Sınırları olmayan teritoryayı düşünmek, teritoryanın sınırları üzerine daha iyi bir kavrayışın kapısını aralayacaktır.